

Elias

of het gevecht met de geschiedenis

Lode WILS

Twintig jaar geleden, op 2 februari 1973, overleed Dr. Hendrik Jozef Elias, die zowel in het Vlaams-nationalisme als in de geschiedschrijving van de Vlaamse Beweging een belangrijke plaats heeft ingenomen. Toen hij na de Tweede Wereldoorlog ter dood veroordeeld was als leider van het collaborerende Vlaams Nationaal Verbond, noemde de Leuvense hoogleraar Leo Van der Essen hem, in een van zijn colleges, de knapste student uit zijn veertigjarige loopbaan. Hij kwam tussenbeide bij de minister van Justitie om een begenadiging te bekomen¹. De gevangenis zou Elias de kans geven om een ontwerp te verwezenlijken dat bij hem was gegroeid sinds zijn studententijd en dat vaste vorm had gekregen in 1926-1931: een geschiedenis van de Vlaamse Beweging en bijzonder van „de Vlaamse gedachte”. Het loont de moeite om na te gaan hoe de nationalist Elias met de geschiedenis geworsteld heeft.

Hendrik Elias, geboren in Machelen bij Brussel op 12 juni 1902, was een jeugdige leerling van het Onze-Lieve-Vrouwcollege te Vilvoorde, waar hij al in 1919 eindexamen deed, nauwelijks 17 jaar oud. Die school heeft geen bijzondere rol gespeeld in de Vlaamse scholieren- en studentenbeweging². In zijn levensavond vertelde Elias dat hij in Vilvoorde lid was van de vakantiebond „Vlaanderen toekomst hoort der jeugd”, waarin in 1917 een spreekbeurt werd gehouden over de noodzaak van Vlaams zelfbestuur. Ietwat bevreemdend geformuleerd was zijn mededeling dat er „op het college een cultuurafdeling van het activisme” bestond; allicht wil dit zeggen dat het activisme er invloed had in een collegebond. Het ging om het katholieke, gematigde activisme van het Antwerpse weekblad *De Eendracht*³.

Waarschijnlijk nog belangrijker voor de toekomstige oriëntering van de scholier waren de administratieve sancties die na de bevrijding werden genomen tegen zijn vader G.V. Elias, klerk eerste klas bij de Posterijen. Die was onder de „bestuurlijke scheiding” welke de bezetter had doorgevoerd, aangesteld als bureeloverste te Brussel. De vader van zeven kinderen werd niet alleen voor een jaar geschorst, maar daarna afgezet omdat hij een „buitengewone rangbevordering” had aanvaard. Op 21 mei 1921 deed hij een beroep op volksverte-

1. F. VAN DER ELST, *De Bewogen jaren. Mijn memoires 1920-1948*, Tielt, 1985, 129.

2. Mededeling door Prof. L. Gevers.

3. Mededeling door H. Elias aan Louis Vos op 2 maart 1970; schriftelijke mededeling door Prof. Vos, 31 aug. 1992.

genwoordiger Frans Van Cauwelaert om hersteld te worden in zijn ambt als klerk. Zijn bevordering had niets te maken met activisme, zo pleitte hij, niemand had gezegd dat hij ze niet mocht aanvaarden. Hij noemde zich vervolgd als katholiek of uit nijd⁴.

Zulke administratieve sancties werden in allerlei overheidsdiensten uitgesproken, zoals o.m. blijkt uit de memoires van Philip Van Isacker, die besluit dat deze „activistenjacht van 1918 tenslotte alleen het extremisme heeft gediend”. Hendrik Elias zou in 1969 schrijven: „Onze jeugd werd sterk getekend door de repressie” van het activisme⁵.

Hendrik Elias ging in november 1919 geschiedenis studeren aan de Katholieke Universiteit te Leuven. Hij was al derdejaarsstudent, toen hij daar in december 1921 deelnam aan de stichting van een Vlaams Historisch Genootschap. Dat was een door de universiteit erkende studiekering onder het voorzitterschap van professor Van der Essen, een soort Nederlandstalig seminarie. Zoals enkele jaargenoten sprak Elias daar over een aspect van zijn doctoraatsstudie (de huidige licentieverhandeling): de ideeën van Justus Lipsius over de verhouding tussen Kerk en Staat en over de gewetensvrijheid. Zijn medestudent Jan Albert Goris, de latere letterkundige Marnix Gijsen, trad op als verslaggever over de laatste voordracht van het jaar⁶. Elias' spreekbeurt leverde de stof voor zijn eerste wetenschappelijke publikatie, in het maandblad *Vlaamsche Arbeid* van 1923. Maar de belangstelling van de begaafde student bleef niet beperkt tot de zeventiende eeuw.

1. Geen Geschiedenis van Vlaanderen, maar een tijdschrift

Het begon met twee anonieme oproepen (door Lodewijk Dosfel), in hoofdartikels van *De Standaard* op 2 oktober en 1 november 1921, voor het schrijven van een geschiedenis van Vlaanderen: „De geschiedkundige wetenschap berustte tot nog toe in ons land in handen van wie niet of wie maar half onze vrienden zijn of waren... Met al de twijfels van mijn gemoed sta ik tegenover constructies als Pirennes *Geschiedenis*”. Er zou nu eens, door gelovige vlaamsgezinden, een *ware* geschiedenis moeten geschreven worden, dan konden we zien of het onderzoek uitkwam „op een unitaristisch of federalistisch België, of op Groot-Nederland”. Er zou een commissie of vereniging voor nodig

4. Papieren Van Cauwelaert in Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven (AMVC), briefwisseling en dossier Vlaamse beweging 15.

5. PH. VAN ISACKER, *Tussen staat en volk*, Antwerpen, 1953, 44-45. H.J. ELIAS, *25 jaar Vlaamse beweging 1914/1939*, 1, 1969, 9.

6. H. HOUBRECHTS, *Leuven in de herinnering van de historici. De Historische Kring (1935-1961)*, lic.-verh., Leuven, 1986, 23-24.

zijn, te stichten op een vergadering „bij gelegenheid van het een of het ander wetenschappelijk congres”. Er zijn financies vereist, maar „Een deel der moeilijkheden zou verdwijnen, indien een Vlaams priester of kloosterling, uit toewijding, het hoofddeel van de werkzaamheden op zich nemen kon”. Geldelijke en wetenschappelijke ondersteuners worden verzocht om zich te melden bij de redactie van *De Standaard*⁷.

De 19-jarige doctoraatsstudent Elias reageerde krachtig, in *De Standaard*, in het weekblad *Vlaanderen* en door herhaalde tussenkomsten op de Vlaamse Filologencongressen, om dit voorbarige en gevaarlijke plan — want Dosfel scheen bereid om zich bij een unitaristisch België neer te leggen, indien dat zo uit het verleden kwam — om te buigen tot de stichting van een Vlaams Geschiedkundig Tijdschrift. Door een hoog wetenschappelijk niveau zou dat „de Vlaamse Hogeschool” helpen voorbereiden, die alleen vlaams-nationale historici kon vormen, wat uiteindelijk tot een geschiedenis van Vlaanderen kon leiden.

In *De Standaard* van 7 november 1921 werd, opnieuw als hoofdartikel en onder de titel „Geen geschiedenis maar een tijdschrift”, de reactie van „een lezer” opgenomen, ondertekend met H. Het voorstel wordt voorbarig gevonden in bevoegde kringen. „Er mag immers gezegd worden dat we een geschiedenis van Vlaanderen bezitten, t.w. de Geschiedenis van België, van Prof. Pirenne. Hij behandelt toch ook het Vlaams gedeelte van België! Maar 'k hoor aanstonds geheel het strijdende en jonge Vlaanderen zeggen: Prof. Pirenne is niet onpartijdig in zijn werk, hij doet ten onrechte een Belgische natie oprijzen in de middeleeuwen, hij overdrijft de verfransing van onze Vlaamse gewesten in 't verleden, enz. — Ik ontken de gebreken niet van Pirennes geschiedenis; integendeel ik zou nog wijzen op het feit dat de Gentse hoogleraar te veel de economische toestanden alles doet uitleggen en de rol van de Kerk wat ter zijde laat. Doch dat neemt niet weg dat er prachtige hoofdstukken in staan, die ook zouden kunnen staan in een Geschiedenis van Vlaanderen!” Om nu een Geschiedenis van de Vlaamse gewesten op te maken, „ene die de wetenschap doet vooruitgaan”, moet er nieuw wetenschappelijk werk verricht worden.

Elias betoogde dan dat „menigeen met wie ik erover sprak” onder archivariësen en leraars, oordeelde dat er een Vlaams Geschiedkundig Tijdschrift moest worden gesticht. Het zou een ruime plaats moeten besteden aan bibliografie, recensies en een kroniek. Dosfel antwoordde in *De Standaard* anoniem dat het oprichten van een tijdschrift zeker ernstig moest onderzocht worden, maar dat er niet langer kon gewacht worden om een Geschiedenis van Vlaanderen tegenover die van Pirenne te stellen.

7. Deze artikels ook in L. DOSFEL, *Verzameld Werk*, 4, Tielt, z.d., 76-80 en 90-93.

In het tweede nummer van het nationalistische weekblad *Vlaanderen*⁸, op 21 mei 1922, startte Elias een kroniek *Geschiedenis*. Zijn eerste bijdrage was ondertekend H.-J.E. en gedateerd 10 januari 1922. Deze kroniek kan niet beter worden ingeleid dan met de bespreking van het actuele thema: De *Geschiedenis van Vlaanderen*. De Vlaamse zelfstandigheidsgedachte, die op politiek en economisch gebied meer en meer doordringt, wil ook thans haar eigen verleden opbouwen, de groei en de ontwikkeling van het Vlaamse volk, als volk, nagaan, tegen de traditie in van de sinds jaren verbelgische historiografie. Elias haalde dan de discussie in *De Standaard* aan, en schaarde zich natuurlijk aan de kant van de „lezer” van 7 november. Er is nu onder de Vlaamse historici niemand die méér kan dan „een Vlaamse uitgave van Pirenne” leveren, en zo iets kunnen we missen. Weliswaar „is elk aprioristisch standpunt te verwerpen. Dus geen systematisch afbreken van Pirenne: dat ware al te onwetenschappelijk. Maar waar zult U aan de andere kant voldoende historisch geschoolde krachten halen, die voldoende onafhankelijk staan van Pirenne, om met vrije geest te werken? Pirenne heeft school gevormd. Sedert twintig jaar wordt zijn theorie van de Belgische ziel aan onze hogescholen systematisch aangeleerd: onze beste Vlaamse historici zijn ervan doordrongen; er moet gewerkt worden op een intellectuele „tabula rasa”; enkel en alleen voor de waarheid: of die ziel bestaat of niet gaat ons historici niet aan. Wij wikken en wegen feiten en toestanden: om de gevolgen bekommern wij ons niet.” Maar een *Geschiedenis van Vlaanderen*, nu geschreven, zou wellicht dezelfde fouten begaan als Pirenne inzake de vroegere taaltoestanden⁹.

H.-J.E. pleitte voor een tijdschrift met artikels, maar met vooral een kroniek en boekbesprekingen en jaarlijks een bibliografisch nummer. Er was wel een financieel probleem, want „Hulp vanwege de Belgische regering, al was daar ook kans voor, zouden wij natuurlijk niet kunnen aanvaarden”. Behalve voor het tijdschrift zouden de initiatiefnemers ook moeten zorgen voor het opstellen van een retrospectieve bibliografie over de geschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden, en tenslotte voor het uitgeven van een reeks studies in boekvorm. „Langs die weg ware er misschien nog wat aan te vangen, tot de Vlaamse Hogeschool de Vlaamse historici vormt, die ons geven zullen de *Geschiedenis van Vlaanderen*”.

Op het Vlaamse Filologencongres in Brugge op 6 augustus 1922 waren twee lezingen voorzien rond de door Dosfel en Elias opgeworpen problematiek. Dr.

8. Zie L. VANDEWEYER, *Machtsstrijd in het Vlaamse Front. Het afsterven van Ons Vaderland, de geboorte van Vlaanderen*, en: *Redaktiegeschiedenis van het weekblad Vlaanderen (1925-1934)*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, XLIV (1985), 206-224, en XLV (1986), 65-83.

9. De mythe van de „partijdigheid” of de „fouten” van Pirenne inzake de taaltoestanden, werd weerlegd o.a. door P. DE RIDDER, *Taalgebruik in de oorkonden van Hertog Jan I (1267-1294) en Hertog Jan II (1294-1312) van Brabant*, in: *Liber Alumnorum Karel Van Isacker s.j. (Bijdragen tot de Geschiedenis)*, 63 (1980), 1-28.

H. Obreen pleitte voor de stichting van een genootschap van historici dat een vulgariserende Vlaamse historische bibliotheek zou doen verschijnen en liefhebbers zou opleiden om aan geschiedvorsing te doen; het zou ook een tijdschrift kunnen uitgeven. De student H. Elias gaf een heel gespecialiseerde uiteenzetting over de bibliografie die zou moeten verschijnen in dat te stichten tijdschrift; die bibliografie zou best de Nederlanden omvatten, want Pieter Geyl heeft gewezen op de betrekkingen, „eerder vijandig weliswaar”, die ook na 1600 bleven bestaan tussen Noord en Zuid. In de bespreking achteraf kwam Elias nog tussenbeide om de vulgariserende bedoeling van Obreen af te wijzen. De vergadering besliste om het genootschap en het tijdschrift inderdaad op te richten.

In het weekblad *Vlaanderen* van 2 september viel de kroniekschrijver (die alleen nog ondertekende met H.) „de heer Elias” bij. In de plaats van Obreens vulgariserende geschiedenis van Vlaanderen, zou er beter een handboek van de geschiedenis der Nederlanden worden uitgegeven! „Onzes inziens bestaat er, vòdr de scheuring der Nederlanden, geen geschiedenis van het Vlaamse volk; wel een van de verschillende Nederlandse gewesten en de gemeenschappelijke cultuurgeschiedenis van de Nederlandse stam. Of het Waals gedeelte ook in die geschiedenis moet betrokken worden, willen wij voor ’t ogenblik niet onderzoeken”.

Op het volgende Filologencongres, in Antwerpen op 11 en 12 augustus 1923, sprak Dr. Elias (Vilvoorde) over „Een Vlaams Historisch Genootschap en de Geschiedenis van Vlaanderen”. Hij gaf weer een historiek met ontleding van de tussenkomsten in *De Standaard, Vlaanderen* en het vorig congres, zonder erbij te voegen dat het telkens om dezelfde auteur ging. Hij betreurde dat Dr. Verwaast en Mr. L. Willems, die in Brugge op zich genomen hadden om het genootschap en het tijdschrift te stichten, niets meer van zich hadden laten horen, en hoopte dat ze de vergadering straks wel zouden inlichten waarom. Deze congressen zouden systematisch de Geschiedenis van Vlaanderen moeten voorbereiden in plaats van lukraak lezingen te verzamelen. We moeten nu een besluit nemen en het uitvoeren, ofwel wachten tot de vernederlandste universiteit van Gent ons de gewenste arbeid brengt.

De Handelingen van het congres geven de bespreking niet weer, die allicht nogal onaangenaam zal geweest zijn; de secretaris was de student Jan Albert Goris. Uiteindelijk is noch het genootschap, noch het tijdschrift tot stand gekomen; alles bleef bij plannen, zoals Dörfel in 1921 al gevreesd had.

2. Kroniekschrijver in het weekblad *Vlaanderen*

De idee om de geschiedschrijving in dienst te stellen van de Vlaamse nationale bewustwording, bleef de leidraad van Elias’ kronieken die we in *Vlaanderen* vinden tot op 8 november 1924. In die van 5 augustus 1922 had hij de Groot-

Nederlandse geschiedschrijving van Geyl, in de geest van Groen van Prinsterer, ontdekt in Geyls boek *Nederland en België*. „Dat de Vlaamse historici in die zin voortwerken en, onpartijdig ook, de feiten wikken en wegen, alhoewel wij ook hier weer tot het fatale „delendam esse Carthaginem” terugkeren als wij zeggen: dat enkel de Vlaamse Hogeschool, niet enkel Vlaams van taal, *maar ook, en vooral, van geest* — en dat krijgen wij nooit van een *Belgische* Staat — ons de nodige geschoolde en onafhankelijke krachten geeft, om in die zin, en met vrucht, *blijvend* werk voor de toekomst te leveren”. Wel kreeg Geyl te horen dat hij de samenhang der Nederlandse gewesten vóór en bij het tot stand komen van de Bourgondische eenmaking overdreef.

De kroniek die verscheen op 4 november 1922, was getiteld: „voor de geschiedenis van het Vlaams Nationalisme”. Er moest documentatie verzameld worden over het activisme. Een werk over de activistische pers moest geschreven worden, door een nationalist want die alleen kon het verstaan, zoals alleen een econoom over economie kon schrijven. „Wie van de jongeren wijdt enkele jaren van zijn leven aan dit standaardwerk over de activistische pers... Zal het komen uit de stille cel van een klooster of van een gevangenis, of uit de opborrelende kracht van het rumoerige stadsleven?” Tegelijk werd de hele Vlaamse Beweging bij het nationalisme ingelijfd: „Het Vlaams nationalisme bestaat niet sinds gisteren. Het is niet, zoals velen beweren, een gevolg der verbittering en een voorbijgaand verschijnsel, dat samen met de wantoestanden in Vlaanderen zal verdwijnen. Het is zo oud als de Vlaamse beweging zelf: Consciensies werken en Rodenbachs gedichten waren er de uitingen van”.

Als een rode draad loopt door Elias' kronieken de idee die al in de eerste vermeld stond: de opvatting moet bestreden worden dat een Belgische natie, een Belgische „ziel” volgens het woord van Ernest Renan, gegroeid is door de eeuwenlange lotsverbondenheid. Zoals Geyl tevoren, zo kregen de vooraanstaande Nederlandse historici Gosses en Japikse op 10 februari 1923 te horen dat ze in hun *Handboek tot de Staatkundige Geschiedenis van Nederland* verkeerd waren: „dat ‘wat onder de Bourgondiërs tot stand kwam, niet een Nederland was, ook niet een Groot-Nederland, maar een België’ (blz. III) kunnen wij moeilijk aannemen... De studie van ons verleden — wij hebben er reeds meermalen op gewezen — brengt ons meer en meer tot de overtuiging dat van die zogenaamde Belgische ziel niets in huis komt... Het zo machtige middel der geschiedenis moeten wij niet uit het oog verliezen: wij mogen ons verleden niet tegen ons laten exploiteren door mensen die ervan maken wat zij willen en niet eens trachten te begrijpen hoe het werkelijk geweest is. Die oude legende van Nederland als vijand van Vlaanderen moet verdwijnen...”

Op 24 november 1923, in een hoofdartikel tegen de Nederlandse hoogleraar Colenbrander die de historische groei van een Belgische natie bevestigd had, gebruikte Elias een minder scherpe formulering, die hij veertig jaar later nog zou herhalen: tegenover de Belgische ziel duikt in de loop van de geschiedenis telkens het Vlaams-Nederlands stambewustzijn op; „wij Vlaamse nationa-

listen wachten met vertrouwen het verloop van de strijd af". Op 8 maart 1924 gaf hij een warme aanbeveling van het pamflettaire *Handboek der Vlaamsch-nationale Geschiedenis* van L. Deman (de priester Leo Dumoulin) als middel om „de jeugd een houvast te geven tegen het inzijspelend gift der officiële historiografie”.

3. Een geschiedenis van de Vlaamse Beweging

Voor het Filologencongres te Gent in 1926 werd Elias door de organisator Jozef Goossenaerts aangezocht om een bespreking in te leiden over een te schrijven geschiedenis van de Vlaamse Beweging, „ook uit vroegere eeuwen”. Hij ging hierop in en ontvouwde een voorstel waarin de ontwikkeling van de taaltoestanden in het verleden, en van het nationaal bewustzijn sinds de Bourgondiërs, slechts het eerste, inleidende deel zou vormen van een uitvoerige geschiedenis van de Vlaamse Beweging in de 19e en 20e eeuw. „Eindelijk vatten wij dit werk op als een product van samenwerking. Waar één persoon het zou willen ondernemen, zouden wij op de verwezenlijking ervan nog een tiental jaren moeten wachten; wij wensen het echter binnen afzienbare tijd, dit is twee of drie jaar bijvoorbeeld tot stand te zien komen”. Tijdens de bespreking meldde zich vooral de filoloog Antoon Jacob te woord, die het onderwerp ook aan Goossenaerts had gesuggereerd. Jacob die zelf de beginnende Vlaamse Beweging rond de jonge Conscience bestudeerd had, wierp op dat Elias' plan niet kon worden verwezenlijkt zonder voorstudies. Beiden werden verzocht een commissie te vormen, die zou onderzoeken hoe er best een resultaat kon worden bereikt; er zou ook een Nederlander in de commissie moeten opgenomen worden, bijvoorbeeld P. Geyl.

Jacob hield het na één vergadering van de commissie voor bekeken, maar Elias en Geyl trachtten tot einde 1929 een reeks „Bijdragen tot de Geschiedenis van de Vlaamse Beweging” op te zetten¹⁰. Dat is niet gelukt, maar wel zou Elias' eigen bijdrage verschijnen, die bedoeld was als inleiding op de reeks. Het scholientijdschrift *De Blauwvoet* gaf er met Pasen 1929 de kern van, onder de titel *De wording der Vlaamsche Bewegingen* (namelijk de Vlaams-belgicistische beweging en de Vlaams-nationale). In 1932 verscheen het uitgewerkte stuk in boekvorm, onder de titel *Onze Wording tot Natie*.

Het boek droeg als ondertitel: *Inleiding tot de Geschiedenis van de Vlaamsche Beweging*¹¹. We lezen er dat het ontstaan van een nationaal gevoel in de Zui-

10. Zie Elias' verslag op het Filologencongres van 1928 in Leuven en de *Briefwisseling Gerretson-Geyl* (ed. P. van Hees en G. Puchinger), I, Baarn, 1979, nrs 83, 86, 87, 124, 127 en 159, evenals *Geyl en Vlaanderen* (ed. P. van Hees en A.W. Willemsen), II, Antwerpen, 1974, nr 278.

11. Kortrijk, 1932. De citaten p. 47, 50-51, 55 en 66.

delijke Nederlanden na de scheiding der zestiende eeuw onmogelijk was: „Men verzonk in het particularisme... De band die om deze landen bleef was de trouw aan Spanje, die zonder moeite trouw aan Oostenrijk zou worden. Ook de godsdienst... En eindelijk de gemeenschap van het lijden en het ongeluk”. Pas in de achttiende eeuw „komt besef van die eenheid... De wording van dit nog vage gemeenschapsgevoel — men kan het bezwaarlijk een nationaal gevoel noemen — werd zonder twijfel bevorderd door de herhaalde pogingen tot centralisatie der instellingen”. Over 1814: „Een bewust nationaal gevoel was bij dit volk niet aanwezig”. Over 1830: „Deze omwenteling was niet in de eerste plaats nationaal”. Een positief nationaal gevoel zou zich pas kunnen ontwikkelen in en door de nieuwe staat, maar meteen kwam de Vlaamse Beweging op, die door het Verenigd Koninkrijk was gewekt. Die beweging heeft echter in de loop van de tijd een dubbele ontaarding ondergaan: ze heeft zich aangepast aan het Belgische partijwezen, en ze is verworpen tot een eenzijdig cultuurflamingantisme. Het activisme is de terugkeer tot het oorspronkelijke doel van de beweging: Vlaanderens zelfstandigheid. Het Vlaams-belgicisme is de voortzetting van de dubbele ontaarding der beweging, het vindt zijn oorsprong in 1830; terwijl het Vlaams-nationalisme teruggaat tot het Verenigd Koninkrijk, ja tot de Nederlanden in de zestiende eeuw.

4. Geen wetenschappelijke carrière, maar een politieke

De 21-jarige Dr. Elias, die als student al twee wetenschappelijke artikels gepubliceerd had, werd onmiddellijk na het einde van zijn studie benoemd tot leraar *ad interim* aan het atheneum van Brugge, in september 1923. Twee jaar later werd hij laureaat in de Reisbeurzenwedstrijd van de Staat. Minister van Kunsten en Wetenschappen C. Huysmans verleende hem daarbij het genot van zijn wedde, zodat hij vanaf september 1926 gedurende negen maanden in Rome kon opzoeken doen in de Vaticaanse archieven. Daarna deed hij hetzelfde in Luxemburg en Parijs en volgde hij seminaries aan de universiteit van Bonn. In januari 1928 keerde hij naar België terug als vast benoemd leraar aan het atheneum van Gent¹².

Elias' studieverblijf in Italië in 1926-27 heeft hem een afkeer gegeven voor het fascisme, die jarenlang mede-bepalend is geweest voor zijn optreden in de politiek. In de vrije tribune van het Brusselse maandblad *Les Nouveaux Jours* — *De Nieuwe Dag*. *Internationaal Tijdschrift voor Vredesvraagstukken* mengde hij zich in juli 1928 in het debat dat in Vlaams-nationalistische kringen werd gevoerd over het fascisme. Een autoritair regime noemde hij in strijd met onze

12. F. VAN DER ELST in *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, 479-482. Daar ook Elias' bibliografie.

geschiedenis. En op grond van zijn ervaring ter plekke waarschuwde hij dat het Italiaanse fascisme de mensonwaardige tegenstander was van hetgeen ons het nauwst aan het hart lag: de vrijheid van opinie, van het woord, van de pers, van vereniging, enzovoort. Het leven in Italië was een echte hel geworden voor wie niet dacht volgens de stereotiepe formules van het fascisme. Het volk werd er opgejut voor imperialistische oorlogen. — Deze brief werd in het nummer van 15 augustus opnieuw opgenomen in Franse vertaling.

Bruno De Wever heeft in zijn doctoraatsverhandeling over het Vlaams Nationaal Verbond aangetoond hoe Elias binnen het Vlaams-Nationalisme lange tijd is blijven opkomen voor de democratie. Maar ook hoe hij geleidelijk zou worden meegeslept door de fascistische stroming. Langs democratische weg kon België immers niet vernietigd worden. En van zijn anti-Belgisch Vlaams-nationalisme kon hij geen afstand doen: hij offerde er een wetenschappelijke loopbaan voor op.

In vlaamsgezinde katholieke kringen werden op Elias grote verwachtingen gebouwd. Al op 2 juni 1926 vroeg abt Lamy van de norbertijnerabdij van Tongerlo aan de Antwerpse burgemeester Frans Van Cauwelaert om Elias bij minister Huysmans aan te bevelen voor een benoeming aan de universiteit van Gent. Hij was volgens het getuigenis van pater Erens die met hem gestudeerd had, „alle aanbeveling waardig én om zijn flinke studies, én om zijn persoonlijke begaafdheden, en voor ons vooral omdat het een overtuigde christene jongeling is”. Hij was iemand „waarvan wel eens gezegd wordt dat uit hem ‘een Vlaamse katholieke Pirenne zou groeien’...”

Van Cauwelaert antwoordde per kerende post: „Ik ken Dr. Elias en ben ook overtuigd dat hij een toekomst-kracht is”. Hij vroeg opgave van Elias’ uitgegeven en persklaar wetenschappelijk werk. Maar dat was toen nog al te weinig om de vierentwintigjarige tot hoogleraar te benoemen¹³. In de volgende maanden en jaren zou die nog een half dozijn artikels publiceren in verschillende tijdschriften en bundels, om in 1931 de kroon op het werk te zetten met het nu nog waardevolle boek *Kerk en Staat in de Zuidelijke Nederlanden onder de regering der Aartshertogen Albrecht en Isabella*.

In december 1928 vroeg de Leuvense rector Ladeuze aan de Vereniging Vlaamse Leergangen te Leuven een kandidaat te helpen zoeken die in het Nederlands de moderne geschiedenis zou doceren, en later ook de rechtsgeschiedenis. De Vereniging steunde de kandidatuur van Dr. Jan Albert Goris, die al belast was met de economische geschiedenis aan de Handelshogeschool. Maar die weigerde omdat zijn werk als secretaris van de Antwerpse burgemeester Van Cauwelaert hem meer interesseerde en hem helemaal in beslag nam. Van der

13. Op 26 juli kon Lamy slechts drie verschenen artikels vermelden; Briefwisseling Van Cauwelaert, AMVC.

Essen en enkele vlaamsgezinde professoren stelden Elias voor¹⁴. Die was nu al een aankomende jonge geleerde, en hij stond op het punt om het doctoraat in de rechten te behalen.

Kandidaten voor een benoeming in het academisch corps te Leuven moesten een verklaring ondertekenen, die volgens Elias inhield dat ze afstand moesten doen van hun Vlaams-nationalistische overtuiging. Op 3 november 1929 meldde hij aan Pieter Geyl „dat verschillende jongeren — vroeger nationalisten — zich te Leuven bij de toestand hebben neergelegd en dezelfde voorwaarden die mij werden voorgelegd hebben onderschreven”. Allicht was Jan Albert Goris bij die jongeren; die werd in 1929-30 als een arrivist gehekeld in het weekblad *Jong Dietschland*, door zijn vroegere boezemvriend Floris Couteele nog wel¹⁵. „Men kan zich afvragen of een *dergelijke* vervlaamsing niet slechter is dan de toestand die vroeger bestond”, ging Elias voort; het was vervlaamsing „tegen de nationale gedachte in”. Inderdaad had hij al op 5 augustus 1922 in het weekblad *Vlaanderen* geschreven dat het te doen was om een vervlaamsing van de geest, onverenigbaar met een Belgische staat.

Naast de ondertekening van een verklaring (van volgzzaamheid tegenover de academische overheid en/of de bisschoppen?) had men aan Elias bovendien „onofficieel laten vragen hoe hij tegenover de Vlaamse kwestie stond”. Hij was immers niet alleen een notoir nationalist, onder meer voorzitter van het zopas gestichte Vlaamse Studiecomité, maar ook een medewerker aan openlijk anti-Belgische publikaties als het tweede Vlaanderen-nummer van *Volk und Reich. Politische Monatschrift für das junge Deutschland* in 1928, en het Paasnummer 1929 van het anti-bisschoppelijke scholierenblad *De Blauwvoet*. Elias ondertekende de gestelde voorwaarden niet, maar schreef een brief voor de academische overheid, na lezing waarvan P. Geyl noteerde op 20 augustus 1929: „Dat men hem hierna nemen zal, is al hoogst onwaarschijnlijk... Hij voorziet moeilijkheden ook in zijn betrekking als atheneumleraar te Gent, en het is daarom dat hij onderdehand... rechten gestudeerd heeft (in oktober laatste examen), dan is hij onafhankelijk”. Elias meldde op 30 oktober aan Geyl: „Mijn brief werd doorgestuurd aan de bisschoppen die geweigerd hebben”¹⁶.

14. M. VERLEYEN, „*Vlaamse Leergangen*” en het begin van de vernederlanding te Leuven 1924-1935, 41-42; overdruk uit *Onze Alma Mater*, XXVI en XXVII (1972 en 1973).

15. W. VANDAELE, *Floris Couteele 1897-1931*, Gent, 1983, 119-161.

16. Geyl en Vlaanderen, nrs 271 B (p. 256), 278 en 279. In zijn brief voor de academische overheid verschuilde Elias zich achter een zin die Van Cauwelaert had uitgesproken op een congres van de Katholieke Vlaamse Landsbond, dat hij voor Vlaanderen zou kiezen indien hij ooit tot het besef zou komen dat er onverzoenlijkheid bestond tussen Vlaanderen en België. Maar Elias verklaarde zich federalist, terwijl Van Cauwelaert in de geciteerde rede juist „een scherpe veroordeling van het federalisme” gegeven had, volgens M. VAN MECHELEN, *Kroniek van Frans Van Cauwelaert 1880-1961*, Beveren, 1980, 134-135.

In 1970 heeft Elias het voorgesteld alsof hij zou geschreven hebben dat hij zelfs aan het federalisme niet gehecht was, dat hij „volmaakt tevreden” zou geweest zijn met een oplossing van de Vlaamse kwestie binnen een unitair België¹⁷. In 1929 was hij zeker met geen enkel België volmaakt tevreden, en kon de oplossing van de Vlaamse kwestie voor hem niet zijn de vernederlandsing van het openbaar leven in Vlaanderen „tegen de nationale gedachte in”.

Het is mogelijk dat Elias zich in 1970 vergiste over wat hij in 1929 gedacht en geschreven had. Want omstreeks die tijd werd hij al in het weekblad *Vlaanderen* aangevallen en weldra als neo-belgicist gedoodverfd, omdat hij het fascistisch Grootneerlandisme bestreed¹⁸.

In april 1931, terwijl hij de drukproeven verbeterde van zijn *Kerk en Staat in de Zuidelijke Nederlanden*, schreef Elias nog aan Geyl: „Er is veel kans toe dat ik terugkeer naar de ‘zuivere’ wetenschap”. Hij was door het Belgisch Historisch Instituut te Rome voorgedragen aan de minister voor een nieuw studieverblijf aldaar. „Indien deze benoeming volgt en daarbij gevolgd wordt door een benoeming van het Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek, vertrek ik in september op studiereis, in de hoop het zo lang mogelijk in het buitenland uit te houden”¹⁹. Dat vond geen doorgang.

Elias nam nog in 1931 ontslag uit het onderwijs, liet zich inschrijven aan de balie en schakelde over op een politieke loopbaan. In november 1932 werd hij verkozen tot volksvertegenwoordiger voor Gent. Hij werd in 1933 medestichter van het Vlaams Nationaal Verbond (VNV), waarvan hij de fascistische oriëntering aanvankelijk afremde.

Toch liet de historische microbe Elias niet los. In 1940 verscheen van zijn hand een beknopt boek over *Priester Daens en de Christene Volkspartij 1893-1907*, waarin hij heel scherpzinnig de spanningen ontleedde die het ontstaan van de christen-democratie uitlokte in de katholieke partij en in de kerk. Maar op het einde van dat jaar werd hij door de Duitse bezetter benoemd tot burgemeester van Gent, en in oktober 1942 werd hij de leider van het collaborerende VNV.

5. De Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte 1780-1914

De verwezenlijking van Elias' jeugdproject is inderdaad gekomen „uit de stille cel van een gevangenis”, door hemzelf alléén. Ziehier hoe hij het in 1970 aan Gaston Durnez vertelde²⁰: „De derde en definitieve fase van mijn werk be-

17. Interview in M. VERLEYEN, *l.c.*

18. *Vlaanderen*, 24 nov. 1928, 24 jan. en 7 feb. 1931, 15 juli en 2 dec. 1933.

19. *Geyl en Vlaanderen*, nr 318.

20. Interview in *De Standaard*, 11 juni 1970.

gon na 1945 toen ik in de gevangenis terecht kwam... Ik vluchtte in de wetenschap en dat was mijn redding... Ik kreeg hulp van talrijke vrienden die uit alle hoeken van Vlaanderen boeken aansleurden²¹. Grosso modo heb ik zo tien jaar gewerkt; toen ik vrijkwam in 1959 ging ik een aantal kleinere studies opzoeken... Veertien jaren heb ik mij bijna full-time aan deze studie kunnen wijden en ik geloof dat ik alles heb gezien wat er over het onderwerp maar te zien was. Archieven heb ik minder moeten bewerken, omdat het ging om een ideeëngeschiedenis. Alles tesamen was zo'n reuzewerk alleen maar mogelijk in de gevangenis, waar ik los van materiële zorgen kon arbeiden''.

Zo is de *Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte 1780-1914* ontstaan, die in 1963-1965 in vier statige banden verscheen, en weldra een heruitgave kende in handzamer formaat. Ze werd bekroond met de Prijs van de Vlaamse provincies en met de Frans Van Cauwelaert-prijs. Want ze steunde op een enorme belesenheid waarvan de resultaten waren verwerkt tot een grote synthese over het verleden van de Vlaamse Beweging. Niet alleen werd veel samengebracht van wat verspreid lag over tal van boeken en artikels, maar veel werd verhelderd door een uitvoerige samenvatting van de publikaties van voor- en tegenstanders der beweging. Een aantal problemen werden voor de eerste maal grondig aangesneden, zoals de ontwikkeling van de Belgische revolutie tussen november 1830 en juli 1831, het nationaal bewustzijn in de randgebieden Luxemburg en Limburg, de opkomst van een Vlaamse nationale feestdag, vlag en lied.

Toen we het werk vergeleken met de ontwerpen van 1926-1932, werden we getroffen door de sterke overeenkomst. Het is inderdaad, zoals de schrijver zelf zegde in zijn interview met Durnez, de uitwerking van de nationalistische visie uit zijn jeugd, maar door één man in plaats van door een ploeg. Wel is het opzet sterk ingekort: het onderzoek naar de ontwikkeling van het nationaal bewustzijn in ons land begint niet bij de Bourgondiërs of al vroeger²², maar pas met de Brabantse omwenteling. We weten dat Elias reeds als student bevreesd was om „ons verleden tegen ons te laten exploiteren''. In 1930 had hij, in een heel uitvoerig overzicht van *Het verleden van het Vlaamsche Volk*, opvallend

21. Frans van der Elst die als Elias' advocaat zijn vriend werd, schrijft in zijn memoires: „Het aantal boeken dat ik hem in de gevangenis bezorgd heb, is bij benadering niet te schatten. Door bemiddeling van Maurits Van Haegendoren kon ik gelukkig, na verloop van tijd, boeken lenen uit de Koninklijke Bibliotheek. Dat was een onuitputtelijke bron. Daarnaast kocht ik ook boeken die hem konden interesseren''; *De bewogen jaren*, 119.

22. Volgens P. Avonds heeft de Bourgondische dynastie „slechts samengevoegd wat al in sterke mate samenvoelde''; *Beschouwingen over het ontstaan en de evolutie van het samenborigheidsbesef in de Nederlanden (14de-19de eeuw)*, in: *Cultuurgeschiedenis in de Nederlanden van de Renaissance naar de Romantiek. Liber amicorum J. Andriessen s.j. - A. Keersmaekers - P. Lenders s.j.*, Leuven / Amersfoort, 1986, 45-58.

gezwegen over het nationaal bewustzijn²³. En in 1932 had hij het voorgesteld alsof er in de Zuidelijke Nederlanden geen nationaal gevoel kon bestaan voor de achttiende eeuw.

In 1963 erkende Elias wel dat „een nationaal bewustzijn, uiting van een volks- of van een staatssamenhorigheid, ook bij ons veel ouder” was dan de tweede helft van de achttiende eeuw. Maar bij die ene zin liet hij het dan. Verderop schreef hij dat het nationaal bewustzijn van voor de Franse revolutie een passieve natie vormde, in tegenstelling tot de moderne actieve naties²⁴. Dat liet hem toe om te schrijven over België in 1830: „Bij gebrek aan staatkundige eenheid in het verleden, aan eenheid van nationale taal, aan eenheid van nationale godsdienst, wordt... de gemeenschap van lotsbestemming, van zeden en gebruiken als de voornaamste factor van deze oude natie vooropgesteld. Dat is de traditionalistische opvatting van de natie, maar zij is, in dit geval, bijzonder arm aan inhoud. Zij vertoont al de zwakheden en historische vereenvoudigingen die eigen zijn aan deze doctrine wanneer de kern ontbreekt, namelijk de staat die de maatschappijvormende krachten bundelt”²⁵.

Beginnend bij de Bourgondiërs zou Elias verplicht geweest zijn de bevinding van Maurits Sabbe te bespreken, die zelfs door P. Geyl was bijgetreden, dat er een „Zuidnederlands nationalisme” bestond onder de Aartshertogen²⁶. Hij had moeten beschrijven hoe de „passieve” Belgische natie was gevormd door een statenbond, zoals niet alleen Groot-Brittannië en Zwitserland, maar ook Spanje, Nederland en de andere Europese naties die door of na de Franse revolutie tot unitaire staten en „actieve” naties waren omgevormd; tevoren hadden die evenzeer of nog méér gebrek aan politiek centralisme vertoond. Zoals J. Huizinga schreef tot slot van *Uit de voorgeschiedenis van ons nationaal besef*: „Twee nationaliteiten ontstonden in plaats van een. De Zuidelijke Nederlanden werden in bijna alle opzichten de echte, maar aan weerszijden genooid uitgroei van de Bourgondische staat. Zij vormden een staat en een nationaliteit, maar zij misten twee en een halve eeuw het goed, dat staat en nationaliteit volwaardig maakt: de vrijheid. De Noordelijke Nederlanden vormden eveneens een nationaliteit, en in hogere zin dan hun burens, want zij

23. Elias' bijdrage tot *Vlaanderen door de eeuwen heen* o.l.v. J. DENUCÉ en J.A. GORIS, 1, Amsterdam-Brussel, 1932, 7-76, was gedateerd 10 juni 1930 en getiteld: *Het verleden van het Vlaamsche Volk*. Ze behandelde de politieke geschiedenis van het graafschap Vlaanderen en van het hertogdom Brabant, elk afzonderlijk, tot aan de Bourgondiërs. Dan de politieke geschiedenis van „Zuid-Nederland” tot 1830, en daarna de Vlaamse Beweging, alles zonder over het nationaal bewustzijn te spreken. Alleen naar het einde toe heette het dat de zelfbestuursgedachte aan de Vlaamse Beweging nooit vreemd was geweest.

24. *Gedachte*, 1, 1-2 en 182-183.

25. *Gedachte*, 1, 413.

26. M. SABBE, *Brabant in 't verweer. Bijdrage tot de studie der Zuid-Nederlandsche Strijdliteratuur in de eerste helft der 17e eeuw*, Antwerpen, 1933. P. GEYL, *Geschiedenis van de Nederlandsche Stam*, 2, Amsterdam, 1934, 151-152.

hadden de vrijheid. Maar zij waren nauwelijks een staat te noemen, zozeer werden zij beheerst door het beginsel der provinciale zelfstandigheid''²⁷.

Hoe de auteur van *Kerk en Staat in de Zuidelijke Nederlanden* heeft kunnen stellen dat deze oude natie eenheid van nationale godsdienst miste, blijft een raadsel. Of beter: het toont dat de ter dood veroordeelde in de Belgische gevangenis bepaalde evidenties niet kon of wilde erkennen.

Tevergeefs had Antoon Jacob op het Filologencongres van 1926 ervoor gepleit om de Vlaamse Beweging te beschouwen „als een nieuwe bewustwording van de derde stand, die groeit naarmate ook de invloed en het belang in sociaal en politiek opzicht van de dragers dezer beweging toenemen''²⁸. Elias is blijven staan op het eenzijdig nationalistische standpunt dat typerend was voor de tussenoerlogse periode waarin zijn visie was gevormd²⁹. Dat werd nog in de hand gewerkt door de onmogelijkheid waarin hij zich bevond om archieven of kranten te onderzoeken. Het gevolg van dat alles was dat hij minutieus boeken en tijdschriftartikels ontleedde waarin hij „de Vlaamse gedachte'' wilde vinden, maar de band verwaarloosde welke die gedachte had of miste met de verschillende sociale groepen, partijen en levensbeschouwingen³⁰. Dat zou zelfs gedeeltelijk nog het geval zijn in zijn latere *Vijftienvintig jaar Vlaamse beweging 1914/1939*, waarvoor hij wel een ruimer bronnenonderzoek had kunnen verrichten³¹.

Over de Belgische omwenteling van 1830 gaf Elias een meer genuanceerde voorstelling dan dertig of veertig jaar tevoren. Toen had hij geschreven dat, hoewel „niet in de eerste plaats nationaal'', die omwenteling een staat schiepte die het Belgische nationale bewustzijn zou trachten te bevorderen³². Nu heette het: „Proletarisch en ten dele Frans in haar oorsprong, kon dus de revolutie nationaal in haar wezen worden: Belg tegen Hollander. Het anti-Hollandse element was de drijvende kracht... Deze Belg had nog geen klaar besef van het eigen nationaal wezen''³³.

27. J. HUIZINGA, *De Nederlandse Natie. Vijf opstellen*, Haarlem, 1960, 79.

28. Elias, *Onze Wording*, 10.

29. Een standpunt als dat van Jacob wordt nu algemeen aanvaard in het internationale onderzoek naar natievorming en nationale bewegingen. De formulering van de Praagse historicus M. Hroch heb ik uiteengezet in *Het ontstaan van de „kleine'' Vlaamse natie*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, L (1991), 220-238.

30. Zelfs in zijn boek over *Priester Daens in de Christene Volkspartij* had Elias niet bemerkt dat het Daensisme een onderdeel van de Vlaamse Beweging was. Zie L. WILS, *Het Daensisme*, Leuven, 1969.

31. 4 dln, Antwerpen, 1969. Onvermijdelijk draagt dit verdienstelijk wetenschappelijk werk ook het kenmerk van een collectieve en individuele zelfverdediging. Daarom heb ik het hier niet aan kritiek willen onderwerpen.

32. *Onze Wording*, 66-67.

33. *Gedachte*, 1, 367.

Het bewijs dat er ook in 1830 nog geen actieve Belgische natie bestond, kostte Elias wel veel moeite. Betreffende 1814 had hij het uitblijven van een opstand met leiders als het hoofdbewijs genoemd voor het ontbreken van zulke actieve natie; in 1830 was die voorwaarde vervuld. Over de Brabantse revolutie schreef hij dat ze wel een grondslag legde voor een eigen nationaliteit, maar dat die er nog niet was omdat het particularisme van de gewesten nog te groot was, en de politieke tegenstellingen (tussen Statisten en Vonckisten) te sterk. In 1830 waren ook die hinderpalen verdwenen. Maar nu toonde hij „de zwakheid van het Belgisch bewustzijn”, doordat van de burgerij „de grote meerderheid gelooft dat alleen in aanleuning bij Frankrijk de toekomst kan verzekerd worden”³⁴. Maar hij bevestigde het nationale karakter van het activisme in de Eerste Wereldoorlog, al deed dat veel meer dan alleen maar „aanleunen” bij Duitsland. Het is ook typisch dat hij de voorstelling over een Frans aandeel in de Belgische revolutie bleef herhalen, nadat Dr. A. Smits die had weerlegd in zijn boek *1830 Scheuring in de Nederlanden*³⁵.

Over de Vlaamse Beweging zelf, die de delen twee tot vier van zijn *Vlaamse Gedachte* beslaat, kwam Elias tot een vaststelling die radicaal in tegenstelling stond tot wat hij vroeger had vooropgesteld. Toen had hij die beweging gezien als „de strijd van de Vlaamse nationale gedachte tegen de Belgisch-nationale gedachte om de ziel van het tot nog toe natieloze Vlaamse volk”³⁶. De Vlaamse Beweging was in oorsprong en wezen anti-Belgisch, maar ten gevolge van de aanpassing aan het Belgisch partijwezen zou ze ontaarden van nationale beweging tot taalwetgevings-beweging en tot cultuurflamingantisme.

In zijn groot werk stelde Elias integendeel vast: „De nationale Vlaamse gedachte is aldus in haar eerste periode na 1830, in haar bedoelingen, een Belgisch-nationale beweging”. En verder: „België heeft hier zijn kans verkeken om deze ganse beweging op te slorpen als een nationalistische Belgische beweging”. Pas na 1860 komt „de tijd dat de woorden ‘Belgisch’ en ‘Vlaams’, doordien ze beide geladen worden met een nationale dynamiek, niet meer identiek zijn” in de Vlaamse Beweging³⁷.

Maar daarna vinden we toch weer de formuleringen uit de jeugd van de auteur terug. Zo over de periode 1860-1883: er ontstaat „een scheuring in de Beweging... Een gedeelte van de Vlaamse Beweging, op de gekozen weg van het reformisme natuurlijk afglijdend, voelt Belgisch-nationaal boven de partijtegen-

34. *Gedachte*, 1, 27, 78 en 375.

35. Brugge, 1950, 103-106. De regering in Den Haag stelde de Belgische revolutie voor als een aanval van Frankrijk, om een militaire tussenkomst van de mogendheden te bekomen; N.C.F. VAN SAS, *Onze Natuurlijkste Bondgenoot. Nederland, Engeland en Europa, 1813-1831*, Groningen, 1985, 300 en 303.

36. *Onze Wording*, 103.

37. *Gedachte*, 2, 158; 3, 312; 2, 302. Elias trad hiermee de stelling bij die ik had geformuleerd in *De ontwikkeling van de gedachteninhoud der Vlaamse beweging tot 1914*, Antwerpen, 1955.

stellingen, een ander gedeelte groeit naar Vlaams-nationalistische posities die een omvorming van de staatsstructuur insluiten. Hierdoor ontstonden de twee stromingen... de Vlaams-belgicistische en de Vlaams-nationale. De uitdrukkingen zijn van recente datum, de feitelijke verhoudingen gaan terug op de periode die wij hier behandelen en liggen in werkelijkheid sedert 1830 in de Beweging verscholen''³⁸.

Het ligt voor de hand dat Elias, na zijn optreden als Leider van het V.N.V. tijdens de oorlog en zijn vijftienjarige gevangenschap, zijn vroegere stellingen niet zomaar kon verloohenen op basis van historisch onderzoek. Zonder meer erkennen dat de Vlaamse Beweging Belgisch was tot 1914 toe, dat ware een geestelijke zelfmoord. Zijn advocaat en vriend Frans Van der Elst, die nauw bij zijn geschiedschrijving betrokken was, schrijft: „Wat hem, na de oorlog, in de gevangenis vooral bekommerde, was niet zozeer zijn eigen lot dan wel de diepe crisis die het Vlaams-nationalisme doormaakte en waarbij men zich kon afvragen of het die crisis zou overleven. Hij wist dat de collaboratiepolitiek fout geweest was en voelde zich verantwoordelijk voor de crisis van het Vlaams-nationalisme. De Vlaams-nationale ideologie was voor hem van beslissende betekenis en zijn grote zorg was, dat zij zou overleven''³⁹.

Het gevolg daarvan was dat Elias zich in de *Gedachtenis van de Vlaamse Gedachte* herhaaldelijk genoopt voelde tot heel bevreemdende verklaringen, of genoegen nam met uitgesproken tegenstrijdigheden in zijn tekst.

Zo stelde hij vast dat bij Jan Frans Willems een Vlaamse volksbegrip ontbrak en dat die de Walen als Belgen of Nederlanders beschouwde. Maar op grond van heel weinige uitlatingen, vooral in Willems' open brief aan S. Van de Weyer, schreef hij dat Willems' nationaal bewustzijn alleen de Nederlands-sprekenden omvatte. Die tegenstelling verklaarde hij doordat „Willems en zijn correspondenten... steeds een zware denk- en politieke fout begaan: zij... betrekken de Walen niet in hun beschouwingen... (Zelfs) zal men — na 1830 — bij een groot deel van de flaminganten deze zelfde politieke 'wereldvreemdheid' in de uitbouw van de politieke en nationale ideologie terugvinden''. Inderdaad wordt ons twee delen verder gezegd dat Julius Vuylsteke „in dezelfde onduidelijkheid blijft steken''⁴⁰. Ronduit erkennen dat Willems en Vuylsteke niet alleen Nederlands of Vlaams, maar tegelijk ook Belgisch voelen en dachten, was niet mogelijk voor de ter dood veroordeelde in de Belgische gevangenis.

Een kras voorbeeld van tegenstrijdigheden vinden we in het algemeen besluit van het laatste deel, 1884-1914: „De houding van de hogere geestelijkheid tegenover de Vlaamse beweging is steeds afwijzend en vijandig geweest. Men

38. *Gedachte*, 3, 324.

39. VAN DER ELST, *o.c.*, 119 en 131-132.

40. *Gedachte*, 1, 327 en 330; 3, 70.

moet hier, om tot een juist begrip van de toestanden te komen, een onderscheid maken tussen een taalstrijd die de Vlaamse mens ongeschonden Vlaams wilde bewaren en een Vlaamse gedachte die streefde naar de harmonische eenheid van gans het volk, van hoog tot laag, in één zelfde Nederlandse cultuur. Voor de eerste was de kerk wel te vinden, voor de tweede niet". Maar dan volgt over de flaminganten: „Het Vlaamse ideaal, als dit eenmaal tot zijn logische conclusie doordrong (was) de territoriaal gefundeerde eentaligheid van hoog tot laag. Men was tot deze conclusie nog niet gekomen in 1914, maar zij lag toch in wezen besloten in de doelstelling van de Beweging" ⁴¹. De bisschoppen worden dus anti-Vlaams genoemd omdat zij in 1884-1914 nog niet de conclusie getrokken en aanvaard hadden uit de doelstelling der beweging, die de leidende flaminganten zelf er in 1914 nog niet uit getrokken hadden. Elias' opvatting over het nationale en over de Vlaamse Beweging, die ten grondslag lag aan zijn boek *Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte*, was dus nog dezelfde als die van 1922 en 1929, toen hij had geschreven dat een vervlaamsing van de universiteiten van Gent en Leuven „tegen de nationale gedachte in" misschien slechter was dan de vroegere Franstaligheid. Voor hem was en bleef alleen het anti-Belgische echt nationaal. Dus bleef hij de hele ontwikkeling tot 1914 zien als een voorbereiding van het activisme en het antibelgisme, waarin de beweging zich eindelijk van haar ware zin bewust zou worden. Wie niet de beweging in deze ware zin aanhing, was anti-Vlaams, zoals de bisschoppen, maakte zware denk- en politieke fouten zoals Jan Frans Willems, of was wereldvreemd. En zelfs al waren de leidende flaminganten in 1914 nog niet gekomen tot de eis van ééntaligheid (laat staan federalisme), een anti-Belgisch Vlaams nationalisme lag toch sedert 1830 in de beweging verscholen.

In zijn ontwerp voor het Filologencongres van 1926 had Elias geschreven: „Eerst en vooral mag dit niet worden een politieke geschiedenis ten dienste van een der partijen. Wij moeten aan Caesar geven wat aan Caesar toekomt. Wie in het ongelijk gesteld wordt zal het moeten bekennen of zal verplicht zijn de geschiedenis over boord te gooien en voort te roeien op eigen krachten zonder beroep op het verleden" ⁴². Als we in zijn groot werk het boeiende gevecht volgen van de nationalist met de geschiedenis, moeten we vaststellen dat het slechts een jeugddroom was dat hij zou kunnen ongelijk bekennen of voortroeien zonder beroep op het verleden.

Graaf de Grunnelaan 14
3001 Heverlee

41. *Gedachte*, 4, 335-337.

42. *Onze Wording*, 112.